

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

REVIEW OF THE FACULTY OF DIVINITY

Yıl/Year: 20

Sayı/Number: 2

ELAZIĞ - 2015

ARAP DİLİ İLE İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA BEGAVÎ TEFSİRİNDE KIRAAT VECİHLERİ*

Nesrişah SAYLAN*

Öz

V/XII. yüzyıl âlimlerinden olan Begavî tefsir alanında *Me'âlimu't-Tenzîl* adlı eseri telif etmiştir. Bu tefsir gerek içeriği gerekse kullandığı kaynaklar itibarıyla dinî ilimler yönünden önemli bir eserdir. Begavî'nin kıraat-i aşereyi bir araya toplayan âlimlerden biri olarak tanınması, kıraate dair *el-Kifâye fi'l-Kurâe* adlı eseri telif etmesi gibi hususiyetler, tefsirinde kıraatlerin çok geniş bir şekilde yer almasını sağlamıştır. Bu makalede filolojik bağlamda Begavî'nin tefsirinde kullandığı kıraat vecihleri incelenecektir. Nitekim o, kıraatleri izah ederken onların Arap diliyle irtibatı temelinde kıraat-lehçe, kıraat-sarf ve kıraat-nahiv ilişkisine değinmiş ve yer geldiğinde bu konularda açıklamalarda bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Begavî, Tefsir, Kıraat, Arap Dili.

Recitation Syles in the Begavi Commentary in Terms of Their Relation to the Arabic Language

Abstract

A V-XII century scholar Begavi copyrighted the *Me'âlimu't-Tenzîl* in the field of commentary. This commentary is an important work for religion studies in terms of its content and the resources it cited. The facts that Begavi is known as one of the scholars who brought together *Qiraat-i Aşere* and he copyrighted *el-Kifâye fi'l-Kurâe*, which is another work related to recitation, ensured that recitation makes up of a significant part of his commentaries. This article studies the Qur'an recitation styles, which Begavi included in his commentary, in a philological context. As a matter of fact, when he elucidated the recitations of the Koran, he mentioned the associations between recitation-dialect, recitation-grammar, and recitation-syntax and gave explanations where necessary.

Key Words: Qur'an, Begavi, Commentary, Recitation, Arabic Language.

* Bu çalışma 2015 yılında Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunulan "*Kıraat Açısından Begavî Tefsiri*" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

* Dr., Firat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi, email: nsaylan@firat.edu.tr

Giriş

Kıraat ilmi, Kur'ân kelimelerinin hatadan, tahrif ve tağyirden korunması bakımından olduğu kadar, Kur'ân'ın anlaşılması açısından da büyük önem taşımakta, dahası Kur'ân'ın i'caz yönünün açığa çıkmasına katkı sağlamaktadır. Zira her kıraatin farklı bir âyet gibi değerlendirilmesi¹, aynı lafızdan değişik manaların elde edilmesine imkân vermenin yanı sıra bazı müphem ifadelerin ve müşkil lafızların açıklığa kavuşturulmasına da yardımda bulunmuştur. Nitekim âlimler âyetlerden muhtelif anlam ve delaletlerin tespiti yoluna giderken ve farklı hükümlerin istinbatına çalışırken kimi zaman kıraatleri esas almışlardır. Böylece Kur'ân'ın kıraatinde farklı ve zengin anlamlar ortaya çıkmış ve engin manalar ifade eden Kur'ân'ın anlamı daha da zenginleşmiş, çoğalmış ve her devirde ve her seviyedeki insanların farklı farklı lezzet aldıkları, yararlandıkları ilâhi bir sofraya ve hazine olmuştur.² Ayrıca kıraatler dil ve belâğat alanında da önemli katkılar sağlamış, bu yönüyle Kur'ân nazımının içerdiği i'cazın tezahürüne aracılık etmiştir. Bu sebeptendir ki sarf-nahiv, belâğat ve lügatle ilgili çalışmalarda kıraatlere atıfta bulunulmuştur.³ Hemen hemen her müfessir, farklı boyutlarda da olsa, kıraatlere tefsirinde yer vermiştir. Bu türden atıflara Begavî'de de rastlanmaktadır. Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd b. Muhammed el- Ferrâ olarak bilinen Begavî;⁴ tefsir, hadis, fıkıh ve kıraat gibi İslâmî ilimlerin hemen

¹ İbnü'l-Cezerî, Şemsuddîn Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Ali, *en-Neşr fi'l- Kurâti'l-Aşr*, (Thk. Ali Muhammed Dabbâ'), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, tsz, I, s. 50.

² Abdurrahman Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, Ensar Yay., İstanbul, 2012, s. 89-90.

³ Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, Fecr Yay., Ankara, 2005, 135.

⁴ Horasan'ın Meverruz ile Herat şehirleri arasında yer alan Bağ ya da Bağşur denilen kasabada 433/1041 yılında dünyaya gelmiştir. Begavî Şevval ayında Meverruz'da vefat etmiş ve Talkan denilen yerde hocası Kâdî el-Hüseyin'in (ö. 462/1070) yanına defnedilmiştir. Begavî'nin ölüm tarihi konusunda farklı görüşler vardır. Bir görüşe göre hicri 510 yılında; başka bir görüşe göre ise hicri 516 yılında vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullâh Şihabüddin Yakut b. Abdullâh, *Mu'cemü'l-Buldan*, Dâru's- Sadır, Beyrût, 1955, I, s. 468; Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyeru A'lamî'n-Nübelâ*, Thk. Şuayb el-Arnaut-Kamil el-Harrat, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1402/1982, XIX, s. 441-442; Yâfî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Es'ad b. Ali el-Yemenî, *Mir'âtü'l-Cinân ve 'İbretü'l-Yakzân fi Ma'rifeti Havâdisi'z-Zamân*, Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1417/1997, III, s. 162; Safedî, Selahuddîn Halil b. Aybek, *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefâyât*, Thk. Ahmed el-Arnaut, Mustafa Türkî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût, 1420/2000, XIII, s. 41; Subkî, Tâcüddîn Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Ali, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübra*, Thk. Mahmûd Muhammed Tânahî, Abdülfettâh Muhammed el-Hulvî, İsâ el-Bâbî el-Halebî Matbaası, Kahire, 1383/1964, VII, s. 77; İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Thk. Abdullâh b. Abdilmuhsîn et-Turkî, Dâru Hicr, 1419/1998, XVI, s. 262; İbn Tağriberdî, Cemâlüddîn Yûsuf el-Atabekî, *en-Nucûmu'z-Zâhire fi Mulukî Mısır ve'l-Kahire*, Thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1413/1992, V, s. 219; Suyûtî, Tâcüddîn Ebû Nasr

hemen her alanında eserler vermiştir. Bundan dolayı biyografik kaynaklar keñdisinden fakîh⁵, müfessir⁶, muhaddis⁷, ve mukrî⁸ olarak bahsetmektedir. Begavî tefsir alanında *Me'âlimu't-Tenzîl fi't-Tefsîr ve't-Te'vîl* adlı eseri telif etmiştir. Bu eser "Tefsîru'l-Begavî"⁹ ve "Tefsîru'l-Ferrâ"¹⁰ isimleriyle de tanınmaktadır. Begavî, tefsirinin mukaddimesinde kıraatlerle ilgili olarak şöyle demektedir: "İnsanlar Kur'ân ahkâmına tabi olmakla ve onun içerdiği emirleri-yasakları korumakla kullukta bulunuyor iseler, onu okumakla, sahabenin üzerinde icma ettiği İmam Mushaf'ına uyan kıraatleri korumakla, sahabe ve tabiûnun halefi durumundaki (tebeu't-tâbiîne mensup) meşhur kurrânın okuduğu, kıraat imâmlarının da üzerinde icma ettiği kıraatlerden mushaf hattına uyanları terk etmemekle kullukta bulunurlar."¹¹ Bu ifadelerin de gösterdiği üzere Begavî, Kur'ân'ın emir ve nehiyelerine uygun hareket etmeyi nasıl müslümanlığın bir gereği olarak görmüş ise, kıraat imâmları tarafından aktarılan kıraatleri korumayı ve terk etmemeyi de yine müslümanlığın bir gereği olarak görmüştür. İşte kıraat alanına olan bu ilgisi sebebiyledir ki Begavî, tefsirinde hemem hemen her âyet bağlamında kıraatlere atıfta bulunmuştur.

Abdülvehhâb b. Ali, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetu Vehbe, Kahire, 1396/1976, I, s. 50.

⁵ İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, Thk. İhsan Abbâs, Dâru Sâdir, Beyrût, 1398/1978, II, s. 136; Subkî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, VII, s. 75; Safedî, *Kitâbu'l-Vâfi*, XIII, s. 41; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, V, s. 219; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifîn Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, I, s. 644; Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm Kâmusu Terâcim li-Eşher'r-Ricâl ve'n-Nisâ, mine'l-Arabî ve'l-Musta'ribîn ve'l-Müsteşrikîn*, Dâru İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 2002, II, s. 259; Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Mektebetü Musab b. Umeyri'l-İslâmiyyeti, 1464/2004, I, s. 168; Adil Nüveyhid, *Mu'cemu'l-Müfessirîn min Sadri'l-İslâm hatta el-Asri'l-Hadîr*, Thk. Hasan Halid, Müessesetü Nüveyhidu's-Sekafiyye, 1403/1983, I, s. 161.

⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, II, s. 136; Subkî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, VII, s. 75; Safedî, *Kitâbu'l-Vâfi*, XIII, s. 41; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, V, s. 219; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, I, s. 644; Zirikli, *el-A'lâm*, II, s. 259; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, s. 168; Nüveyhid, *Mu'cemu'l-Müfessirîn*, I, s. 161.

⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, II, s. 136; Subkî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, VII, s. 75; Safedî, *Kitâbu'l-Vâfi*, XIII, s. 41; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, V, s. 219; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, I, s. 644; Zirikli, *el-A'lâm*, II, s. 259; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, s. 168; Nüveyhid, *Mu'cemu'l-Müfessirîn*, I, s. 161.

⁸ Yâfi'i, *Mir'âtü'l-Cinân*, III, s. 162; İbnü'l-Cezerî, Şemsuddin Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Ali, *en-Neşr fi'l-Kurâti'l-Aşr*, Thk. Ali Muhammed Dabbâ', Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, tsz, I, s. 44; 'Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtih*, I, s. 10.

⁹ Ednerevî, Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Thk. Süleyman b. Salih el-Hazî, Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, Medine, 1417/1997, s. 159.

¹⁰ Eroğlu, Ali, *el-Kifâye fi'l-Kurââ li'l-Begavî*, Ekev Yay., Erzurum, 2002, s. 55.

¹¹ Begavî, *Me'âlim*, I, s. 37.

Begavî'nin kıraatlere yönelik atıflarına bakıldığında bunların genellikle kıraat-i aşere (on'lu sistem) içerisinde yer alan okuyuşlarla sınırlı bir muhtevaya sahip olduğu, bu kıraatlerin de kıraat imâmılarına,¹² râvilere,¹³ bölge ve şehirlere,¹⁴ Hz. Osman döneminde ve onun emriyle istinsâh edilmelerine bağlı olarak Mesâhif-i Osmâniyye olarak isimlendirilen mushaflara¹⁵ nispet edilerek aktarıldığı görülmektedir. Nâdiren atıfta bulunduğu şâz kıraatleri ise genellikle âyete yüklediği anlam ve delaleti destekleme yönünde zikretmiş ve bu okuyuşların kimlere ait olduğunu açıkça belirtmiştir. Atıflarında bazen sadece kıraatlerin nakliyle yetinmiş,¹⁶ bazen de onların tevcihini yapmıştır. Tevcihte bulunurken âyet,¹⁷ hadis,¹⁸ sahabe ve tabiûn kavilleri,¹⁹ Arap şiiri ve lehçeleri²⁰ ile istidlalde bulunmuştur.

Kıraatler, dili Arapça olan Kur'ân metninin lafzıyla ilgili olduğu için Arap dili ile bağlantılıdır. Bu bağlamda kıraatlerin odaklandığı hususlar dilbilimi ve özellikle gramer konularıdır. Sözelimi kelimelerin son harfinin harekesi ile (irabla) ilgili değişiklikler, kelimenin yapısını oluşturan harflere ve hareketlere ait değişiklikler, fiillerin farklı vezinlerle okunması, müennes ve müzekker okunması, ismin tekil-çoğul okunması gibi sarf ve nahivle ilgili konulardır. Bu değişikliklerin ve okuyuş farklılıklarının çoğunluğunun arka planında Arap lehçeleri arasındaki farklılıklar yatmaktadır. Bu bakımdan kıraatlerle Arap dilbilimi, dilbilgisi ve Arap dili lehçelerini ilgilendiren konular iç içedir.²¹ Begavî de tefsirinde kıraatleri naklederken bu tahlillere geniş bir

¹² Begavî'nin kıraatleri naklederken kıraat imamlarına atıfta bulunarak verdiği yerler için şu âyetlerin tefsirine bkz. Bakara, 2/61; Âl-i İmrân, 3/146; En'âm, 6/76; Arâf, 7/43; Tevbe, 9/30; Yûsuf, 12/11; Nahl, 16/28; Enbiyâ, 21/ 58; Sebe, 34/37.

¹³ Begavî'nin kıraatleri naklederken râvilere atıfta bulunarak verdiği yerler için şu âyetlerin tefsirine bkz. Bakara, 2/13; Nisâ, 4/152; Arâf, 7/111; Yûnus, 10/16; Kehf, 18/59.

¹⁴ Begavî'nin kıraatleri naklederken bölge ve şehirlere nisbet ederek verdiği yerler için şu âyetlerin tefsirine bkz. Nisâ, 4/40; Mâide, 5/53; Meryem, 19/36; Hac, 22/31; Mü'minûn, 23/87; Kasas, 28/37; Zuhruf, 43/38.

¹⁵ Begavî'nin kıraatleri naklederken Mushaflara nisbet ederek verdiği yerler için şu âyetlerin tefsirine bkz. Mâide, 5/38; Tevbe, 9/81; Tâhâ, 20/15; Nûr, 24/27; Hucurât, 49/17; Tin, 95/5.

¹⁶ Konuyla ilgili olarak Begavî'nin tefsirinde nakledilip de bu çalışmaya alınamayan diğer örnekler için bkz. Âl-i İmrân, 3/151; Nisâ, 4/162; Arâf, 7/58; Tâhâ, 20/131.

¹⁷ Konuyla ilgili olarak Begavî'nin tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bkz. Nisâ, 4/24; Mâide, 5/115; En'âm, 6/16; İsrâ, 17/68, 72; Tâhâ, 20/77.

¹⁸ Konuyla ilgili olarak Begavî'nin tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bkz. Neml, 27/22; Müzzemmil, 73/6, 7.

¹⁹ Konuyla ilgili olarak Begavî'nin tefsirinde nakledilip de bu çalışmaya alınmayan diğer örnekler için bkz. Bakara, 2/88, 269; Mâide, 5/107; En'âm, 6/109; Tevbe, 9/37.

²⁰ Konuyla ilgili olarak Begavî'nin tefsirinde nakledilip de bu çalışmaya alınmayan diğer örnekler için bkz. Tâhâ, 20/63, 64; Mü'minûn, 23/20; Nûr, 24/35; Neml, 27/25.

²¹ Mustafa Altundağ, "Sahih Kıraatlerin Arap Lehçeleriyle İlişkisi Üzerine" *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul, 2001, sayı: 20, s. 23-48; İsmail Durmuş, "Arap Dili ve

şekilde yer vermiştir. Bu bağlamda Begavî kelimelerin anlamları yanında lafzî özelliklerine de vurgu yaparak, Arap dilbilgisinin verilerinden yararlanmış; kıraatlerle ilgili yeri geldiğinde sarfî ve nahvî tahliller yapmış ve bunlarla ilgili kurallara atıfta bulunmuştur. Arap dili bağlamında Begavî tefsirinde yer alan kıraat vecihleri lehçe, sarf ve nahiv üzere üç kısımda incelenecektir.

1. Lehçe İle İlgili Kıraat Vecihleri

Lehçe, insanın doğduğu ve büyüüp yetiştiği ortamda kazandığı dil anlamına gelmektedir.²² Bir dilin tarihi, siyasî, sosyal ve kültürel nedenlerle değişik bölgelerde, zamanla ses, şekil ve kelime hazinesi bakımından önemli farklarla birbirinden ayrılan kollarından her birine lehçe denmiştir.²³ Her dil için söz konusu olan lehçe farklılıkları Arapça için de geçerlidir. Kur'ân'ın indiği dönemde her kabilenin kendine özgü lehçesi bulunmaktaydı. Hz. Peygamber Kureyş kabilesine mensup olduğu için Kur'ân'ın okunuşu ile bu lehçe arasında çok yakın bir alaka vardır. Bununla beraber Kur'ân'da Kureyş lehçesiyle beraber diğer lehçelerde yer almaktadır. Nitekim Kur'ân'ın "yedi harf" üzere inzâl edildiğini bildiren rivâyet de kıraatlerin bu lehçelerle olan ilişkisini ortaya koymaktadır. Zira "yedi harf"le ilgili yapılan yorumlardan birisi de Kur'ân'ın değişik Arap lehçelerine göre inmiş olmasıdır.²⁴

Begavî, kıraatleri izah ederken onların lehçelerle olan ilişkisine de değinmiştir. Bu metotta bazen aktardığı kıraatlerin Kureyş, Hicaz, Temîm ve Huzeyl lehçeleri olduğunu belirterek lehçe ismini vermiş bazen de lehçesel farklılığa dayanan iki farklı kullanım olduğunu belirtmekle yetinmiştir. Sözelimi müfessir, Ali İmran 3/140. âyetinde geçen "قُرْح" kelimesi ile ilgili okuyuşları zikrederken meseleyi lehçe farklılığı temelinde izaha çalışmıştır. Begavî'nin nakline göre Hamza ve Kisâî "ق" harfini zammeli olarak "قُرْح" şeklinde okumuş iken diğer kıraat âlimleri "ق" harfini fethalı olarak "قُرْح"

Lehçeleri Açısından Kıraatlar" *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları IV*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002, s. 437-450.

²² Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcül-Lügâ ve Sihâhül-Arabîyye*, Thk. Ahmed Abdülğafûr Attârî, Darü'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrût, 1085, II, s. 339; İbn Manzûr, Cemâlu'd-Dîn b. Muhammed, *Lisânü'l-Arâb*, Kahire, trs., V, s. 4084.

²³ Hâsan Eren, vd., *Türkçe Sözlük*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, II, s. 961.

²⁴ Geniş bilgi için bkz. Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Bürhân fî Ulûmi'l-Kur'ân* Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Mektebetü Dâri't-Türâs, Kahire, tsz, I, s. 217-218; Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Thk. Merkezü'd-Diraseti'l-Kur'âniyye, Medine, 1426, I, s. 306-333; Sâlih Subhî, *Mebâhis fî Ulumi'l-Kur'ân*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrût, 1977, s. 101-116; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kıraatı*, Nedve Yay., İstanbul, 1981, s. 71-75; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s. 69; Çetin, *Yedi Harf*, s. 26-207.

şeklinde okumuştur.²⁵ Müfessir, bunların "الجَهْد" ve "الجَهْد" örneklerinde olduğu gibi anlamları aynı olan iki lehçe olduklarını belirtmiş ve Ferrâ'nın bu iki okuyuş arasında anlam farkı olduğu yönündeki açıklamalarını aktarmakla birlikte bu izahı kabul edilebilir bulmamıştır.²⁶

Konu ile ilgili bir başka örnek Sâd 38/15. âyetinde geçen "فَوَاقِي" kelimesi ile ilgili kıraat farklılığıdır. Begavî'nin nakline göre Hamza ve Kisâî "ف" harfini zammeli olarak "فَوَاقِي" şeklinde okumuş iken diğer kıraat âlimleri ise fethalı olarak "فَوَاقِي" şeklinde okumuştur.²⁷ Begavî, bu kıraat ihtilafının lehçe farklılığından oluştuğunu birinci okuyuşun Temîm lehçesi, ikincisinin ise Kureyş lehçesi olduğunu belirterek bu lehçelerin isimlerini zikretmiştir. O, bu lehçeleri belirttikten sonra kıraatlere göre ilim ehlinin âyet hakkındaki yorumlarına da yer vermiştir. İbn Abbâs ve Katâde'nin bu ifadeyi bu ses onların dönmelerine fırsat vermez, şeklinde yorumladıklarını; Dahhak'ın ise "فَوَاقِي" lafzının, reddetme ve geri çevirme manasında olduğunu, buna göre âyetin anlamının onlara azaplarının süresinin dolup zamanının geldiğini bildiren bu korkunç ses geldiğinde, onu geri çevirip def edemezler, şeklinde yorumladığını nakletmiştir.²⁸ Ayrıca Begavî lehçe farklılığından oluşan bu iki okunuş arasında anlam farkının olduğunu belirtmiş ve bununla ilgili olarak Ferrâ ve Ebû Ubeyde'nin görüşlerine yer vermiştir. Buna göre "فَوَاقِي" rahatlama ve hastalıktan iyileşme anlamına gelmektedir. "فَوَاقِي" ise devenin bir kere sağılmasından sonra, tekrar sütlerin birikip ikinci kez sağılması arasındaki süre manasındadır. Bu okuyuşa göre âyetin anlamı azap onları bu süre kadar bile serbest bırakmaz, demek olur. Ayrıca iki okunuşta da "dönmek" manasından, istiare yapıldığı da nakledilmiştir. Çünkü iki sağılma arasında süt memeye döndüğü gibi, hasta da hastalıktan kurtulup sağlıklı hale dönmektedir.²⁹ Görüldüğü üzere Begavî kıraat ihtilaflarından bazılarının lehçe farklılığından

²⁵ Bu kıraatle ilgili olarak ayrıca bkz. İbn Mücâhid, Ebû Bekir Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs, *Kitâbü's-Seb' fi'l-Kurâât*, Thk. Şevkî Dayf, Dâru'l-Meârif, Kahire, 1119, s. 216; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 242; Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed el-Banna, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer fi'l-Kurâati'l-Erbeate Aşer*, Thk. Enes Mahrâh, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût-Lübnan, 2011, s. 228-229.

²⁶ Begavî, *Me'âlim*, II, s. 110.

²⁷ Mez-kûr âyette geçen "فَوَاقِي" kelimesi ile ilgili kıraat farklılığı kıraat-i seb'a, aşere ve erbeate aşere içerisinde yer almaktadır. Hamza, Kisâî ve Halef "ف" harfini zammeli olarak "فَوَاقِي" şeklinde okumuşlardır. A'meş de bu şekilde okuyarak onlara muvafakat etmiştir. İbn Kesîr, Nâfi, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım ve diğerleri de "ف" harfini fethalı olarak "فَوَاقِي" şeklinde okumuşlardır. İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, s. 552; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 361; Dimyâtî, *İthâf*, s. 476.

²⁸ Begavî, *Me'âlim*, VII, s. 74.

²⁹ Begavî, *Me'âlim*, VII, s. 74.

ibaret olduğunu ve bu lehçelerin hangileri olduğunu belirttikten sonra, bu tür farklılıkların ise âyetin anlamında meydana getirdiği değişiklikleri zikretmiştir.

2. Sarf İle İlgili Kıraat Vecihleri

Begavî kıraatleri izah ederken kelimelerin sarf açısından yapıları hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Sarf yönünden kıraat farklılıkları isim, fiil ve harf olmak üzere üç kısımda incelenecektir.

2.1. İsimle İlgili Kıraat Vecihleri

İsimle ilgili kıraat farklılığını oluşturan konulardan birisi kelimenin fiil ya da isim olarak okunabilmesidir. Bu bağlamda Hûd 11/46. âyetinde geçen "عَمَلٌ" kelimesi ile ilgili kıraat farklılığı örnek verilebilir. Begavî'nin aktarımına göre Kisâi ve Yakûb "م" harfini esreli "J" harfini de fethalı olarak "عَمَلٌ" şeklinde mâzî fiil; "عَمَرَ" kelimesini de (mef'ul) mansûb olarak "عَمَرَ" şeklinde okumuşlardır. Bu kıraate göre anlam "o salih olmayan şirk ve yalanlama gibi ameller işlemiştir" demek olur. Diğer kıraat âlimleri ise "م" harfini fethalı "J" harfini tenvinli ve zammeli "عَمَرَ" kelimesini de merfû olarak "عَمَلٌ عَمَرَ" şeklinde okumuşlardır.³⁰ Bu kıraate göre anlam "Yüce Allah Hz. Nûh'a senin onun (oğlunun) kurtulması için yaptığın \`dua uygun değildir" demek olur.³¹ Görüldüğü üzere Begavî, kıraat farklılığının kimi durumda isim ve fiil olarak farklı cümle yapılarının oluşmasına yol açtığını bunun da âyetin anlamına etkide bulunduğunu ifade etmiştir.³²

Kelimenin bazen isim bazen de mastar³³ olarak okunabilmesi de isimle ilgili kıraat farklılığını oluşturan konulardan birisidir. Begavî, bu konuyla ilgili kıraatleri naklederken bazen anlam farklılığına değinmiş bazen de isim veya mastar olduğunu ifade ederek sadece kıraat farklılığını zikretmiştir. Bazen de bunların lehçe farklılıklarından oluştuğunu belirtmiştir.³⁴ Örnek olarak Kehf 18/93, 94. âyetlerinde geçen "السَّكِينِ" ve "سَدًّا" kelimeleri ile ilgili kıraat farklılığı verilebilir. Begavî'nin nakline göre İbn Kesîr, Ebû Amr ve Hafs "س" harflerini fethalı olarak okumuşlardır. Hamza ve Kisâi "سَدًّا" kelimesinin

³⁰ Bu kıraatle ilgili olarak ayrıca bkz. İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, s. 334; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 289; Dimyâtî, *İthâf*, s. 321.

³¹ Begavî, *Me'âlim*, IV, s. 180.

³² Konuyla ilgili olarak Begavî'nin tefsirinde nakledilip de bu çalışmaya alınamayan diğer örnekler için bkz. Mâide, 5/60; En'âm, 6/96; Hûd, 11/46; Ra'd, 13/43; İbrâhîm, 14/19.

³³ İş ve oluşu, şahsa ve zamana bağlı olmadan anlatan kelimelere mastar denir. Haşîmi, Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafa, *el-Kavâidü'l-Esasiyye li'l-Lügati'l-Arabiyye*, Thk. Muhammed Ahmed Kâsım, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût, 1424/2003, s. 281.

³⁴ Konuyla ilgili olarak Begavî'nin tefsirinde nakledilip de bu çalışmaya alınamayan diğer örnekler için bkz. Bakara, 2/236, 249; Â-i İmrân, 3/28; Nisâ, 4/31; En'âm, 6/125.

kastedilenin Mescid-i Haram olduğunu belirtmiştir. Ferrâ ise bu konuyla ilgili olarak şöyle demektedir: "Araplar bazen tekil yerine çoğul; çoğul yerine de tekil ifade kullanmışlardır. Nitekim bir kimse sadece belli bir ata binmekle birlikte "أخذت في ركوب البراذين" "Ata binmeye başladım" şeklinde tekil ifade yerine çoğul ifade kullanmıştır. Yine "فلان كثير الدرهم والدينار" "Falanca, dirhemi, parası çok olan bir kimsedir" burada "الدرهم والدينار" kelimeleri ile kastedilen "الدرهم والدينار" çoğul ifadelerdir".⁴⁰ Burada Begavî "مَسَاجِدٌ" kelimesinin tekil veya çoğul okunması ile ilgili kıraat farklılığını nakletmekle yetinmemiş bu kıraatlerin temellendirmesini de yapmıştır. Bu temellendirmede başka âyetlerdeki kullanımları ve Arap kelimelerini esas almıştır.

Begavî tefsirinde ismin yapısındaki harf ve hareke değişikliğinden oluşan kıraat farklılığına da yer vermiştir.⁴¹ Bu bağlamda Arâf 7/57. âyetinde geçen "بَشْرًا" lafzı ile ilgili kıraat farklılığı örnek verilebilir. Begavî'nin aktarımına göre bu kelimeyi "ب" harfini zammeli ve "ش" harfini sâkin olarak "بَشْرًا" şeklinde okumuştur. Buna göre âyet "yağmuru müjdeleyen rüzgârlar" anlamına gelmektedir. Begavî "وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ يُرْسِلَ الرِّيحَ مُبَشِّرَاتٍ" "Müjdeciler olarak rüzgârları göndermesi de Allah'in (varlık ve kudretinin) delillerindedir."⁴² âyetinde de böyle bir kullanımın söz konusu olduğunu belirterek bu kıraati âyetle delillendirmiştir. Nitekim bu âyette de rüzgârlar "بَشْرًا" "müjdeleyici" olarak nitelenmiştir. Hamza ve Kisâ' ise "بَشْرًا" kelimesini fethalı "ن" harfi ile "نَشْرًا" şeklinde okumuşlardır. Bu kıraate göre kelime "güzel, hoş yumuşak rüzgâr yayan" anlamına gelmektedir. Buna göre âyetin anlamı ise "her yere dağıtıp yayan güzel ve yumuşak rüzgârlar getiren o'dur." şeklinde olur. Begavî kıraati ve buna göre âyetin anlamını zikrettikten sonra bunun temellendirmesini de "وَالنَّاشِرَاتِ نَشْرًا" "Yayıtkça yayanlara"⁴³ âyetiyle yapmıştır. İbn Âmir ise zammeli "ن" harfi ile ve "ش" harfini de sâkin olarak "نَشْرًا" şeklinde okumuştur. Diğer kıraat âlimleri ise "ن" ve "ش" harflerini zammeli olarak "نُشُورًا" kelimesinin çoğulu "نُشْرًا" şeklinde okumuşlardır.⁴⁴ Buna göre bu kelime "صبور" ve "رسول" lafızlarına benzemektedir. Nitekim bunların çoğulu da "صُبْرٌ" ve "رُسُلٌ" şeklinde kullanılmıştır. Bu kıraate göre "نُشْرًا" ifadesi "dağıtmak, parçalamak" anlamına gelmektedir ve âyetin anlamı

⁴⁰ Begavî, *Me'âlim*, IV, s. 20.

⁴¹ Konuyla ilgili olarak Begavî'nin tefsirinde nakledilip de bu çalışmaya alınamayan diğer örnekler için bkz. Tahrîm, 66/8; Meâric, 70/43; Cin, 72/19; Müddessir, 74/5; Tekvîr, 81/24; Hümeze, 104/9.

⁴² Rûm, 30/46.

⁴³ Mürselât, 77/3.

⁴⁴ Bu kıraatle ilgili olarak ayrıca bkz. İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, s. 283; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 269-270; Dimyâtî, *İthâf*, s. 284.

ise "her taraftan dağıtılmış rüzgârlar getiren o'dur" şeklinde olur.⁴⁵ Burada görüldüğü üzere Begavî her kıraate göre âyetin anlamında oluşan farklılığı zikretmiş ve âyetlerden delil getirerek kıraatin tevcihini yapmıştır. Böylece Begavî âyetlerden delil getirmek suretiyle hem kıraatin diğer âyetlerdeki benzer kullanımları ortaya koymuş hem de kıraatleri bizzat Kur'an ile temellendirmiştir.

2.2. Fiille İlgili Kıraat Vecihleri

Fiillerin malûm ve meçhul⁴⁶ okunması fiillerle ilgili kıraat farklılıklardan birisidir. Begavî, tefsirinde bu konuyla ilgili kıraatleri naklederken meçhul lafzı yerine "على غير تسمية الفاعل" "Fâili belirtilmeden" ifadesini kullanmıştır.⁴⁷ En'âm 6/119. âyetinde geçen "فَصَلِّ" ve "حَرِّمْ" fiilleri bu konuyla ilgili örneklerdendir. Begavî'nin nakline göre Medine ekolü, Yakûb ve Hafs bu fiilleri "فَصَلِّ" ve "حَرِّمْ" şeklinde fethalı okumuştur. Buna göre anlam "Allah size haram kıldığı şeyleri açıklamıştır" demek olur. Begavî malûm okuyuşun delilinin, âyetin öncesinde geçmekte olan "اسْمُ اللَّهِ" "üzerlerine Allah ismi anılmış olanlardan" ifadesi olduğunu belirtmiştir. İbn Kesîr, İbn Âmir ve Ebû Amr "ف" ve "ح" harflerini zammeli "ص" ve "ر" harflerini de kesreli "فُصِّلَ" ve "حُرِّمَ" olarak fâili belirtilmemiş (meçhul) şekilde okumuşlardır. Begavî meçhul okuyanların delilinin de âyetin öncesinde geçen "نُكِرَ" fiilinin olduğunu belirtmiştir. Hamza, Kisâi ve Ebû Bekir ise "فَصَلِّ" fiilini malûm; "حَرِّمْ" fiilini de meçhul olarak "حَرِّمَ" şeklinde okumuşlardır.⁴⁸ Begavî bu kıraatin delilini "حرمت عليكم الميتة والدم" "Allah size ölmüş hayvan, kan ve domuz etini... haram kılmıştır."⁴⁹ âyetiyle yapmıştır. Çünkü bu âyette haram kılınan şeyler

⁴⁵ Begavî, *Me'âlim*, III, s. 238.

⁴⁶ Ma'lum, faili zikrolunan fiillere denir. Meçhul, ise faili hazfolununca mefulünü merfûlaştıran naib-i fail olarak alan fiillere denilir. Bir cümlede fail açıkta gösterilirken bazı nedenlerle failin gizlenmesi de mümkündür. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Hişâm, Ebû Abdillâh Cemâluddin el-Ensârî el-Misriyyî, *Şerhu Katru'n-Nedâ ve Bellu's-Sadâ*, Thk. İrfan Matraçî, Müessesetü'l-Kutubi's-Sekafiyye, Beyrût, tsz., s. 239-240.

⁴⁷ Konuyla ilgili olarak Begavî'nin tefsirinde nakledilip de bu çalışmaya alınamayan diğer örnekler için bkz. Nisâ, 4/11, 42; Mâide, 5/107; En'âm, 6/119; Tevbe, 9/66, 109; Yûsuf, 12/110.

⁴⁸ Mezkûr âyette geçen "فَصَلِّ" ve "حَرِّمْ" fiilleri ilgili üç okuyuş şekli kıraat-i seb'a, aşere ve erbeate aşere içerisinde yer almaktadır. İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir her iki fiili "فُصِّلَ" ve "حُرِّمَ" olarak meçhul şekilde okumuşlardır. İbn Muhaysin ve Yezîdî de bu şekilde okuyarak onlara muvafakat etmiştir. Nâfi, Hafs, Ebû Cafer, Yakûb her ikisini fethalı "فَصَلِّ" ve "حَرِّمَ" olarak malûm şekilde okumuşlardır. Hasanü'l-Basrî de bu şekilde okuyarak onlara muvafakat etmiştir. Ebû Bekir, Hamza ve Kisâi birincisini fethalı "فَصَلِّ"; ikincisini zammeli olarak "حَرِّمَ" şeklinde okumuşlardır. Halef de bu şekilde okuyarak onlara muvafakat etmiştir. Bkz. Dimyâti, *İthâf*, s. 272.

⁴⁹ Mâide, 5/3.

açıklanmıştır. Buna göre âyetin anlamı "Allah size neyin haram kılındığını ayrı ayrı açıklamıştır" demek olur.⁵⁰ Görüldüğü üzere Begavî sadece kıraati nakletmekle yetinmemiş, fiilin malûm ve meçhul okunmasını âyetin siyak-sibak bilgisi üzerinden temellendirme yoluna gitmiştir.

Begavî, tefsirinde fiillerin farklı vezinlerle⁵¹ okunmasıyla ortaya çıkan kıraat farklılıklarına da yer vermiştir. O, konu ile ilgili örnekleri zikrederken çok az vezin adlarına yer vermiştir. Genellikle şeddeli, şeddesiz, elifli, elifsiz vb. şekillerde fiillerde meydana gelen değişiklikleri zikretmiştir.⁵² Bakara 2/245. âyetinde geçen "فِيضَاعَةٌ" fiili bu meseleye örnek verilebilir. Begavî'nin aktarımına göre İbn Kesîr, Ebû Cafer, İbn Âmir ve Yakûb şeddeli olarak "فِيضَاعَةٌ" şeklinde okumuşlardır. Ebû Amr ise Ahzâb 33/30. âyetinde geçen "فِيضَاعَةٌ" kelimesini şeddeli (فِيضَاعَةٌ) okuyarak onlara muvafakat etmiştir. Diğer kıraat âlimleri ise elif harfi ile şeddesiz olarak ("مفاعلة" vezninde) "فِيضَاعَةٌ" şeklinde okumuşlardır.⁵³ Begavî bu kıraat farklılığına yer vermesinin ardından "فِيضَاعَةٌ" ve "فِيضَاعَةٌ" şeklindeki okunuşlarının lehçesel farklılığa dayanan iki farklı kullanım olduğunu belirtmiştir. Şeddeli vezinde okuyanların delilini ise âyetin devamında gelen "أصعافا كثيرة" "kat kat fazlasıyla" ifadesiyle vermiştir. Bu vezinle gelmesinin de çokluk için olduğunu altını çizmiştir.⁵⁴ Burada görüldüğü üzere Begavî fiilin farklı vezinlerle okunması ile ilgili kıraat ihtilaflarından bazılarının lehçe farklılığından ibaret olduğunu, bu tür farklılıkların ise âyetin anlamına herhangi bir etkide bulunmadığını belirtmiş olmaktadır.

Fiillerin müennes ve müzekker okunması da fiillerle ilgili kıraat vecihlerindedir. Bu bağlamda Ra'd 13/4. âyetinde geçen "يُسْقَى" fiili, ilgili kıraat farklılığına örnek olarak verilebilir. Begavî'nin nakline göre bu fiili İbn Âmir, Âsım ve Yakûb "ي" harfi ile "يُسْقَى" şeklinde okumuşlardır. Bu kıraate

⁵⁰ Begavî, *Me'âlim*, III, s. 182.

⁵¹ Fiiller sülasi (üç harfli), rubai (dört harfli), humasi (beş harfli) ve südasi (altı harfli) vezinlerde gelebilir. Sülasi olan bir fiil bu kalıplardan birine geçtiği zaman genellikle asıl anlamı değişerek farklı anlamlar oluşmaktadır. Örneğin bir fiil "إفعال" veznine aktarıldığında geçişli hale gelir, geçişli ise geçiş derecesi artmış olur. "تفعيل" veznine aktarıldığında ise bazen İAzîm (nesne almayan) bir fiil geçişli (nesne alan) hale getirilir. Ayrıca bir işin çok, kuvvetli, aşın ve şiddetli yapılmasını ifade eder. Geniş bilgi için bkz. Ahmet Hamlevî, *Şeze'l-Urf fi Fenni's-Sarf*, Thk. Mustafa Ahmed Abdulalim, Mektebetü'l-Mearif, Riyâd, 1422/2001, s. 27-36.

⁵² Konuyla ilgili olarak Begavî'nin tefsirinde nakledilip de bu çalışmaya alınamayan diğer örnekler için bkz. Nûr, 24/35, 55; Furkân, 25/25; Neml, 27/66; Ankebût, 29/32, 33, 34; Sebe, 34/19, 20.

⁵³ Bu kıraatle ilgili olarak bkz. İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, s. 184-185; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 228.

⁵⁴ Begavî, *Me'âlim*, I, s. 294-295.

göre anlam "bütün bunlar aynı su ile sulanır" demek olur. Diğer kıraat âlimleri ise "ت" harfi ile "تُسْقَى" şeklinde okumuşlardır.⁵⁵ Begavî bu kıraatin tevcihini âyetin siyakından ve sibakından delil getirerek yapmıştır. Buna göre âyetin öncesinde geçen "جَنَاتٍ" "bağlar" kelimesi bu kıraatin müennes okunmasının delilidir. Aynı şekilde âyetin devamında gelen "وَنُقْضِلَ بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأُكُلِ" "Onlardan bir kısmını lezzetlerinde, bir kısmından üstün kılıyoruz" ifadesinde geçen "بَعْضَهَا" lafzı da bu okuyuşun delilidir. Çünkü burada "بَعْضَهَا" "Onlardan bir kısmı" derken müennes zamir kullanılmış, müzekker zamir "بَعْضَهُ" kullanılmamıştır.⁵⁶

Fiilin farklı sîgalarla okunması, fiillerle ilgili kıraat vecihlerindedir. Bu durum belağatta iltifat sanatı olarak geçmektedir.⁵⁷ Begavî tefsirinde bu konuyla ilgili kıraatleri zikrederken bazen bunların anlama olan etkilerini açıklamış bazen de sadece kıraati nakletmekle yetinmiştir. Ayrıca o, bu konuyla ilgili kıraatleri naklederken genellikle "ي", "ت" ve "ن" harfleri ile okunmuştur, şeklinde bazen de gâib sîgası, muhâtab sîgası ve mütekellim sîgasıyla okunmuştur, şeklinde şahıs kiplerinin adını zikrederek vermiştir.⁵⁸ Bakara 2/165. âyetinde geçen "ولو يري" ifadesi ile ilgili kıraat farklılığı bu konuya örnek verilebilir. Müfessirin nakline göre bu ifadeyi Nâfi, İbn Âmir ve Yakûb "ت" harfiyle "ولو تري" şeklinde okumuşlardır. Diğer kıraat âlimleri ise "ي" harfiyle "ولو يري" şeklinde okumuşlardır. Begavî bu kıraati naklettikten sonra okuyuşlara göre âyetin anlamını zikretmiştir. Bu ifadeyi "ت" harfi ile okuyanlara göre âyetin manası Ey Muhammed! Kendilerine zulmedenlerin en şiddetli azab içinde olduğunu keşke görsen, çok zor bir durum olduğunu kesinlikle bilirdin, demek olur. Âyetin anlamının "Ey Muhammed! De ki: "Ey zalim! Eğer zulmedenleri görsen yani akibetlerinin ne kadar şiddetli bir azabla

⁵⁵ Kıraat kaynaklarında bu fiilin "تُسْقَى" ve "تُسْقَى" olmak üzere iki şekilde okunduğu nakledilmiştir. Bu iki okuyuş da kıraat-i seb'a, aşere ve erbeate aşere içerisinde yer almaktadır. İbn Âmir, Âsım ve Yakûb "تُسْقَى" şeklinde okumuşlardır. Şâz kıraat imâmlarından İbn Muhaysin ve Hasanû'l-Basrî de bu şekilde okuyarak onlara muvafakat etmiştir. Diğer kıraat âlimleri ise "تُسْقَى" şeklinde okumuşlardır. Bkz. İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, s. 356-357; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 297; Dimyâtî, *İthâf*, s. 338.

⁵⁶ Begavî, *Me'âlim*, IV, s. 294.

⁵⁷ İltifat; sözü bir sîgadan diğerine çevirmektir. Örneğin üçüncü şahıs kipinden (gâib sîgasından) ikinci şahıs kipine (muhâtab sîgasına), ikinci şahıs kipinden üçüncü şahıs kipine, aynı şekilde üçüncü şahıs kipinden birinci şahıs kipine (mütekellime), birinci şahıs kipinden üçüncü şahıs kipine intikalle oluşmaktadır. Ayrıca geçmiş zamanlı (mâzî) fiilin gelecek zamana ya da gelecek zamanlı fiilin geçmiş zamana intikali ile de oluşmaktadır. Râcî, *Esmer, Ulumu'l-Belagat, Dâru'l-Cil, Beyrût*, 1426/2005, s. 169.

⁵⁸ Konuyla ilgili olarak Begavî'nin tefsirinde nakledilip de bu çalışmaya alınamayan diğer örnekler için bkz. Bakara, 2/74, 85; Âl-i İmrân, 3/12, 48; Nisâ, 4/152, 162; En'âm, 6/22, 132; Arâf, 7/161.

sonlandığını görseydiniz o vakit rezil edici bir durum olduğunu kesinlikle bilirdin” şeklinde olduğu da söylenilmiştir. Bunu “ي” harfi ile okuyanlara göre âyetin manası kendilerine zulmedenler Allah’ın azabının şiddetini gördüklerinde Allah’ı inkâr edip ve faydası olmayan putları ilah edinmekle kendilerine verdikleri zararı anlayacaklardır, demek olur.⁵⁹

Bu örnekte görüldüğü üzere Begavî fiilin muhâtab ve gâib sîgalarıyla okunması ile ilgili kıraat vecihlerini açıklamış ve bunlara göre âyetin takdirini manalarını izah etmiştir. Begavî “ولو تري” şeklindeki okunuşa göre âyetin takdirinin iki şekilde olduğunu birincisinde muhâtabın Peygamber Efendimiz, ikincisinde ise muhâtabın zalimler olduğunu belirterek buna göre âyeti yorumlamıştır. “ولو يري” şeklinde okunduğunda ise muhâtabın zalimler olduğunu belirtmiş ve buna göre âyetin takdiri manasını vermiştir.

Kıraat ihtilafına neden olan hususlardan biri de fiilin haber (bildirme) ya da inşâ (dilek) şeklinde okunmasıdır.⁶⁰ Begavî, Sâd 38/63. âyetinde geçen “أَتَذَكَّرْنَاهُمْ” ifadesi ile ilgili kıraati izah ederken haber-inşâ(soru) olarak değerlendirmiştir. Onun aktarımına göre Basra ekolü, Hamza ve Kisâi vasil halinde “ا” harfini hafzederek “مِنَ الْأَشْرَارِ أَتَذَكَّرْنَاهُمْ” şeklinde; vakıf halinde ise hemzeyle kesreli olarak “أَتَذَكَّرْنَاهُمْ” şeklinde okumuşlardır. Diğer kıraat âlimleri ise kat’i ve fethalı elif harfi ile soru yapısı olmak üzere “أَتَذَكَّرْنَاهُمْ” şeklinde okumuşlardır.⁶¹ Begavî bu kıraat farklılığını kurrâya nispet ederek verdikten sonra Meânî âlimlerinin tercihine yer vermiştir. Onlar, birinci okuyuşun daha uygun olduğunu, çünkü soru yapısını gerektiren bir durum bulunmadığını, o kâfirlerin, müminlerle alay etmiş olduklarını zaten bilinen bir şey olduğunu belirtmiştir. Ayrıca o birinci kıraate göre âyetin devamında gelen “أَمْ” edatının, “بَلْ” “bilakis” manasında olduğunu; elif harfini fethalı okuyanların ise bu okuyuşun soru için olmayıp, “أَمْ” edatına (bağlacına) uyum sağlaması için

⁵⁹ Begavî, *Me’âlim*, I, s. 179. Bu kıraatle ilgili olarak ayrıca bkz. İbn Mucâhid, *es-Seb’a*, s. 173; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 224; Dimyâtî, *İthâf*, s. 196.

⁶⁰ Arap edebiyatında sözü söyleyene; o bu sözünde doğrudur veya yalancıdır diyebileceğimiz doğru ve yalan olma ihtimali olan her kelama haber denir. Bunun zıddı ise yani sözü söyleyene o bu sözünde doğrudur veya yalancıdır diyemeyeceğimiz kelama ise inşâ denir. Haber cümlesinin gayesi muhâtaba bir haberi duyurmaktır. İnşâ ifade eden cümleler ise taleb ifade eden (emir, temenni, istifham ve nida) ve taleb ifade etmeyen olmak üzere iki kısma ayrılır. Bkz. Esmar, *Ulumu'l-Belagat*, s. 20-26.

⁶¹ Mezkûr âyette geçen “أَتَذَكَّرْنَاهُمْ” ifadesi ile ilgili kıraat farklılığı kıraat-i seb’a, aşere ve erbeate aşere içerisinde yer almaktadır. Ebû Amr, Hamza, Kisâi, Yakûb ve Halef önceki âyetle birleştirdiklerinde vasil hemzesi, başlangıç cümlesi olarak okuduklarında ise kesreli hemze ile haber olarak okumuşlardır. Şâz kıraat imâmlarından A’mes ve Yezîdî de bu şekilde okuyarak onlara muvafakat etmişlerdir. İbn Kesîr, Nâfi, İbn Âmir ve Âsım vasil ve başlangıç cümlelerinde de fethalı kat’i hemzesiyle okumuşlardır. Bkz. İbn Mucâhid, *es-Seb’a*, s. 556; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 361-362; Dimyâtî, *İthâf*, s. 478.

olduğunu ifade etmiştir. Bundan dolayı hemzenin fethalı olarak gelmesinin lafzî olduğunu, mana bakımından olmadığını belirtmiştir. Begavî daha sonra bu konuyla ilgili Ferrâ'nın görüşüne yer vermiştir. Ferrâ'ya göre bu ifade azarlama ve şaşkınlık bildiren bir soru yapısıdır. Nitekim "أَمْ زَاغَتْ عَنْهُمْ الْأَبْصَارُ" "Yoksa gözler onlardan başka tarafa mı kaymıştır" buyruğu da eğer âyetin başı istifham ile okunursa "م" eşitlik anlamında; istifhamsız olarak okunduğunda ise "هـ" "Hayır" anlamındadır.⁶²

2.3. Harflerle İlgili Kıraat Vecihleri

Kıraatlerde farklı okuyuşların tezahürü olarak harflerle ilgili muhtelif kıraat örnekleri de bulunmaktadır. Bunlar bir harfin yerine diğerinin okunması, harfin hazfedilip hazfedilmemesi vb. şekillerde olmaktadır.⁶³ Begavî Şûrâ 42/30. âyetinde geçen "فِيمَا كَسَبَتْ" ifadesi ile ilgili kıraat farklılığını naklederken harfin hazfedilip hazfedilmemesi açısından ele almıştır. Onun nakline göre bu ifadeyi Şâm ve Medine ekolü "ف" harfi olmaksızın "يَمَا كَسَبَتْ" şeklinde okumuşlardır.⁶⁴ Ayrıca o, bu kıraati zikrettikten sonra bu okuyuş şeklinin onların mushaflarında da olduğunu belirterek imâm mushafının dışındaki mushaflara da atıfta bulunmuştur. Müfessir, bu okuyuşa göre âyetin başındaki "ما"nın "الذي" (ism-i mevsul) olduğunu belirterek kelimenin irabıyla ilgili bilgi de vermiştir.⁶⁵

Begavî, Meryem 19/24. âyetinde geçen "مِنْ" harfi ile ilgili kıraati "مِنْ" ve "مَنْ" şeklinde hareke farklılığı açısından ele almış ve kıraatlere göre âyeti yorumlamıştır. Onun aktarımına göre Ebû Cafer, Nâfi, Hamza, Kisâi ve Hafs "م" harfini kesreli (harfi cer) olarak "مِنْ"; kendinden sonraki "تَحْتَهَا" kelimesini de mecrûr olarak "مِنْ تَحْتَهَا" şeklinde okumuşlardır. Bu kıraate göre ona seslenen Cebrâil (as)'dır. Hz. Meryem bir vadinin üzerindeyken Cebrâil (as)'ın vadinin arkasından ona seslendiği nakledilmiştir. Diğer kıraat âlimleri ise "م" ve "ت" harflerini fethalı olarak "مَنْ تَحْتَهَا" şeklinde okumuşlardır.⁶⁶ Begavî bu kıraate

⁶² Begavî, *Me'âlim*, VII, s. 100.

⁶³ Konuyla ilgili olarak Begavî'nin tefsirinde nakledilen örnekler için bkz. Bakara, 2/116; Âl-i İmrân, 3/81,133; Nisâ, 4/78; Mâide, 5/32, 47; Arâf, 7/43, 75; Tevbe, 9/107; İbrâhîm, 14/46.

⁶⁴ Mezkûr âyette geçen "فِيمَا" ifadesinde "ف" harfinin hazfedilip hazfedilmemesi konusunda kıraat âlimleri arasında ihtilaf olmuştur. Nâfi, İbn Âmir ve Ebû Cafer "ف" harfi olmaksızın "يَمَا كَسَبَتْ" şeklinde okumuşlardır. Diğer kıraat âlimleri ise "ف" harfi ile okumuşlardır. Bkz. İbn Mücâhid, *es-Seb'â*, s. 581; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 367; Dimyâtî, *İthâf*, s. 492.

⁶⁵ Begavî, *Me'âlim*, VII, s. 195.

⁶⁶ Mezkûr âyette geçen "مِنْ" harfinin okunuşu ile ilgili kıraat âlimleri ihtilaf etmiştir. Ebû Cafer, Nâfi, Hamza, Kisâi, Hafs ve Halef "مَنْ تَحْتَهَا" şeklinde okumuşlardır. Şâz kıraat âlimlerinden İbn Muhaysın, Hasanü'l-Basrî ve A'meş de bu şekilde okuyarak onlara muvafakat etmiştir. Diğer

göre anlamın "alt tarafında olan kimse ona seslendi" şeklinde olduğunu belirtmiştir. Bu kıraate göre ona seslenen kişinin dağ eteğinin alt tarafında olan Cebrâil (as)'ın olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca ona seslenen kişinin Hz. İshâ olduğu da nakledilmiştir.⁶⁷

3. Nahiv İle İlgili Kıraat Vecihleri

Begavî, tefsirinde kıraatleri naklederken irabla bağlantılı olarak kelimenin mübtedâ-haber⁶⁸ okunması ile ilgili vecihlere de yer vermiştir.⁶⁹ Bu konuyla ilgili Mâide 5/119. âyetinde geçen "يَوْمَ" kelimesi ile ilgili kıraat farklılığı örnek verilebilir. Onun nakline göre Nâfi "يَوْمَ" şeklinde "م" harfini fethalı okumuştur. Begavî bu kelimenin mansûb olmasını öncesinde bulunan "تكون هذه الأشياء في" edatının hafzedilmesiyle açıklamıştır. Buna göre âyette "تكون هذه الأشياء في" şeklinde bir cümle yapısı söz konusu olup "Bu şeyler o günde meydana gelecektir" manasına gelmektedir. Diğer kıraat âlimleri ise bunu "يَوْمَ" şeklinde okumuşlardır.⁷⁰ Begavî bu okuyuşa göre kelimenin merfu olmasını "هَذَا" lafzının haberi olmasıyla açıklamıştır. Buna göre âyetin anlamı "dünyada doğru (sadık) olanlara bu doğrulukları ahirette fayda verir. Yalan söyleyecek olsalar Yüce Allah ağızlarına mühür vurur ve azaları konuşuverir. Onlar da rezil olurlar" demek olur.⁷¹ Görüldüğü üzere müfessir, "يَوْمَ" lafzının merfû okunduğunda "هَذَا" nin haberi; mansûb okunduğunda ise zarf olduğu şeklinde kıraat farklılığından ortaya çıkan irab vecihlerini açıklamış ve bu vecihlere göre âyetin takdiri manasını vermiştir.

Begavî tefsirinde kıraatleri izah ederken kelimenin sıfat⁷² okunması ile ilgili vecihlere de yer vermiştir.⁷³ Fussilet 41/10. âyetinde geçen "سَوَاءٌ" kelimesi ile ilgili kıraat farklılığı bu konuya misal olarak verilebilir. Begavî'nin

kıraat âlimleri ise "مَنْ تَخْتَفَا" şeklinde okumuşlardır. Bkz. İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, s. 408-409; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 318; Dimyâtî, *İthâf*, s. 377.

⁶⁷ Begavî, *Me'âlim*, V, s. 226.

⁶⁸ Mübtedâ isim cümlesinin ilk ögesidir ve merfûdur. Haber ise cümlenin ikinci ögesidir. Mübtedânın durumu hakkında bilgi verir. İbn Hişâm, *Şerhu Katru'n-Nedâ*, s. 170-172.

⁶⁹ Konuyla ilgili olarak Begavî'nin tefsirinde nakledilip de bu çalışmaya alınamayan diğer örnekler için bkz. Âl-i İmrân, 3/154; Mâide, 5/119; Arâf, 7/26; Yûnus, 10/23; İbrâhîm, 14/2; Nahl, 16/12.

⁷⁰ Bu kıraatle ilgili olarak bkz. İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, s. 250; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 256; Dimyâtî, *İthâf*, s. 258.

⁷¹ Begavî, *Me'âlim*, III, s. 123.

⁷² Sıfat (الصفة) tabi olduğu ismi niteleyen ifadelerle denir. Nitelediği isme mevşuf (موصوف) ya da "منعوت" denilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Hişâm, *Şerhu Katru'n-Nedâ*, s. 365-370.

⁷³ Konuyla ilgili olarak Begavî'nin tefsirinde nakledilip de bu çalışmaya alınamayan diğer örnekler için bkz. Bakara, 2/184; Nisâ, 4/90, 95; Mâide, 5/95, 106; En'âm, 6/23, 160; Arâf, 7/59, 65; Enfâl, 8/18.

aktarımına göre bu kelimeyi Ebû Cafer mübtedâ olarak "سَوَاءً" şeklinde merfû okumuştur. Buna göre âyette "هِيَ سَوَاءٌ" şeklinde bir cümle yapısı söz konusudur. Yakûb ise "فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ" ifadesinin sıfatı olarak "سَوَاءً" şeklinde mecrûr okumuştur. Diğer kıraat âlimleri ise "إِسْتَوَى" fiilinin mastarı olarak "سَوَاءً" şeklinde mansûb okumuşlardır. Buna göre âyet "isteyenlere bu rızıktan eşit olarak verilir" anlamına gelmektedir.⁷⁴ Begavî'nin anılan bu kıraati ve kıraate konu olan dilsel kullanımı irabla bağlantılı izah tarzına diğer tefsir kaynaklarında da rastlanmaktadır. Nitekim pek çok kaynak bu kelimenin merfû okunduğunda mübtedâ olduğunu, mansûb okunduğunda ise "إِسْتَوَى" fiilinin mastarı olduğunu, mecrûr okunduğunda ise "فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ" ifadesinin sıfatı olduğunu nakletmiştir.⁷⁵

Begavî, tefsirinde atıf⁷⁶ sebebiyle oluşan yani kelimenin, başka bir ifadenin lafzına veya mahalline atfedilmesinden kaynaklanan irab değişiklikleriyle ilgili kıraat vecihlerine de yer vermiştir.⁷⁷ Bu bağlamda Rahmân 55/35. âyetinde geçen "وَنُحَاسٍ" kelimesi ile ilgili kıraat farklılığı örnek verilebilir. Onun nakline göre İbn Kesîr ve Ebû Amr bu kelimeyi "نَاسٍ" ifadesinin lafzına atfen "وَنُحَاسٍ" şeklinde mecrûr okumuşlardır. Diğer kıraat âlimleri ise "شَوَاطٍ" ifadesine atfen "وَنُحَاسٍ" şeklinde merfû okumuşlardır.⁷⁸ Begavî bu

⁷⁴ Begavî, *Me'âlim*, VII, s. 165.

⁷⁵ Taberî, Ebû Cafer b. Ceîr Muhammed b. Ceîr, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân = Tefsîru't-Taberî*, Thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru'l-Hicr, Kahire, 2001, XX, s. 390; Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbüh*, Thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî, Âlemü'l-Kütüb, Beyrût, 1408/1988, s. 381; Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed b. Hammuş b. Muhammed el-Kaysî, *Kitâbü Müşkîli İ'râbi'l-Kur'ân*, Thk. Yâsîn Muhammed es-Sivvâs, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, Dimaşk, tsz, II, s. 270; Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Ahmed, *el-Keşşâf 'an Hâkâiki Gâvâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vîl*, Thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyâd 1998, V, s. 370; Râzî, Ebû Abdullâh Fahreddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Gayb=et-Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, Dâru'l-Fikr, Lübnan 1981, XXVII, s. 104; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-Mûbeyîn limâ Tedammenehû mine's-Sünneti ve Âyi'l-Furkân*, Thk. Abdullâh b. Abdü'l-Muhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 2006, XVIII, s. 396; Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelûsî, *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhîr*, Thk. Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcûd, Ali Muhammed Muavviz, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 1993, VII, s. 465; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 366; Dimyâtî, *İthâf*, s. 488.

⁷⁶ Atf "عطف البيان" ve "عطف النسق" olmak üzere iki çeşittir. "عطف البيان" bir ismi izah etmek için ona ilave edilen diğer isme denilir. "عطف النسق" ise cümle içinde ismi isme veya zamire, fiili fiile bağlamaya denir. Atf-ı nesak "وَفَتْ تَمَّ أَوْ لَمْ" vb. harfler kullanılarak yapılır. Bu atf harflerinden sonra gelen kelimeye "المعطوف عليه"; önce gelen kelimeye ise "المعطوف" denir. Ayrıntılı için bkz. İbn Hişâm, *Şerhu Katru'n-Nedâ*, s. 380-395.

⁷⁷ Konuyla ilgili olarak Begavî'nin tefsirinde nakledilip de bu çalışmaya alınamayan diğer örnekler için bkz. Bakara, 2/210; Âl-i İmrân, 3/80; Mâide, 5/6, 53; Arâf, 7/26, 54; Tevbe, 9/100.

⁷⁸ Bu kıraatle ilgili olarak bkz. İbn Mücâhid, *es-Seb'â*, s. 621; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 381; Dimyâtî, *İthâf*, s. 527.

kelimenin merfû okunmasına göre âyetin "sizin üzerinize bazen ateşten yalın bir alev yükseltilir ve bazen de duman gönderilir" anlamına geldiğini belirtmiştir. Anlamın "ateş ve dumanın beraber gönderildiği" şeklinde olabileceğini de zikretmiştir. Bu kelimeyi mecrûr okuyanlar ise "تَارٍ" kelimesine atfetmişlerdir. Begavî'ye göre bu görüş zayıftır. Çünkü bu kıraate göre âyette "شَوَاطِئٌ مِنْ نَّحَاسٍ" şeklindeki bir cümle kurgusu söz konusu olduğundan bu takdir uygun değildir. Begavî âyette "شَوَاطِئٌ مِنْ تَارٍ وَشَيْءٌ مِنْ نَّحَاسٍ" "Ateşten bir alev ve dumandan da bir parça..." şeklinde bir cümle söz konusu olduğunda bu atfın uygun olduğunu belirtmiştir.⁷⁹

Sonuç

Kıraatler, dili Arapça olan Kur'ân metninin lafzıyla ilgili okunuş şekilleri olduğu için, büyük ölçüde filolojik bir olgudur. Nitekim kıraat farklılıklarının odaklandığı hususlar, dilbilimi ve gramer konularını, ilgilendirmektedir. Kelimelerin cümle içerisindeki konumunu işaret eden irab, hareke ve harflerdeki farklı okumalar nahiv ilminin; kelimenin yapısında bulunan harf ve hareketlerle ilgili değişiklikler ile isimlerin tekil, çoğul, müennes, müzekker şekilleri ve fiillerin farklı vezin ve sîgalarıyla ilgili değişiklikler de sarf ilminin ilgi alanına girmektedir. Bu farklı okuyuşların birçoğunun arka planında ise Arap lehçeleri arasındaki farklılıklar yatmaktadır.

Kaynakların bir kısmında mukrî olarak vasıflandırılan müfessir Begavî kıraatleri izah ederken onların lehçe, sarf ve nahiv bağlamında temellendirmesini yaparak Arap dili ile olan münasebetine yer vermiştir. Bunlar Begavî'nin aynı zamanda kıraatlerden Arap dilindeki çeşitli kullanımlara işaret etmek için faydalandığını, Arap dilinin ifade ve üslup özelliklerini esas aldığını göstermektedir. Böylece Begavî kıraatleri naklederken kıraat-tefsir ilişkisine işaret etmenin yanı sıra, kıraat-Arap dili bağına da temas etmiştir.

Kaynakça

- Aliyyü'l-Kâfî, Ali b. Sultan Muhammed, *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, Thk. Cemal Aytanî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 1422/2001.
- Altundağ, Mustafa, "Sahih Kıraatlerin Arap Lehçeleriyle İlişkisi Üzerine" *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 20, 2001.

⁷⁹ Begavî, *Me'âlim*, VII, s. 448.

- Begavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd, *Tefsîru'l-Begavî Me'âlimu't-Tenzîl*, Thk. Muhammed Abdullâh en-Nemîr, Osman Cum'a Dâmiriyye ve Süleyman Müslim el-Harş, Dâru Taybe, Riyâd, 1409.
- Cevherî, İsmâîl b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcü'l-Lüğâ ve Sihâhü'l-Arabiyye*, Thk. Ahmed Abdulğafûr Attârî, Darü'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 1085.
- Çetin, Abdurrahman, *Kuraatların Tefsire Etkisi*, Ensar Yay., İstanbul, 2012.
- _____, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kuraatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2013.
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed el-Banna, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer fi'l-Kurâati'l-Erbeate Aşer*, Thk. Enes Mahrâh, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût-Lübnan, 2011.
- Durmuş, İsmail, "Arap Dili ve Lehçeleri Açısından Kuraatlar" *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları IV*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî, *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhît* Thk. Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcûd, Ali Muhammed Muavvîd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1993.
- Ednerevî, Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Thk. Süleyman b. Salih el-Hazî, Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, Medine, 1417/1997.
- Eroğlu, Ali, *el-Kifâye fi'l-Kurâa li'l-Begavî*, Ekev Yay., Erzurum, 2002.
- Esmer, Raci, *Ulumu'l-Belagat*, Dâru'l-Cil, Beyrût, 1426/2005.
- Hamlevî, Ahmet, *Şeze'l-Urf fi Fenni's-Sarf*, Thk. Mustafa Ahmed Abdulalim, Mektebetü'l-Mearif, Riyâd, 1422/2001.
- Haşimi, Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafa, *el-Kavaidu'l-Esasiyye li'l-Lügati'l-Arabiyye*, Thk. Muhammed Ahmed Kâsım, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût, 1424/2003.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefayâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, Thk. İhsan Abbâs, Dâru Sâdir, Beyrût, 1398/1978.
- İbn Hişâm, Ebû Abdillâh Cemâluddîn el-Ensârî el-Misriyyî, *Şerhu Katru'n-Nedâ ve Bellu's-Sadâ*, Thk. İrfan Matracî, Müessesetü'l-Kutubi's-Sekafiyye, Beyrût, tsz.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Thk. Abdullâh b. Abdilmuhsîn et-Turkî, Dâru Hicr, 1419/1998.
- İbn Manzûr, Cemâlû'd-Dîn b. Muhammed, *Lisânü'l-Arâb*, Kahire, trs.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekir Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs, *Kitâbü's-Seb' fi'l-Kurâat*, Thk. Şevkî Dayf, Dâru'l-Mearif, Kahire, 1119.
- İbn Tağrıberdî, Cemâlüddîn Yûsuf el-Atabekî, *en-Nucûmu'z-Zâhire fi Mulukî Mısır ve'l-Kahire*, Thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1413/1992.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsuddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Ali, *en-Neşr fi'l-Kurâati'l-Aşr*, Thk. Ali Muhammed Dabbâ', Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût tsz.

- Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kıraatı*, Nedve Yay., İstanbul, 1981.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifin Terâcimu Musannifî'l-Kütübî'l-Arabiyye, Müessesetü'r-Risâle, Dımaşk, 1376/1957.*
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân ve'l-MÜbeyîn limâ Tedammenehû mine's-Sünneti ve Âyi'l-Furkân*, Thk. Abdullâh b. Abdü'l-Muhsin et-Türki, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 2006.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed b. Hammuş b. Muhammed el-Kaysî, *Kitâbü Müşkili l'râbi'l-Kur'ân*, Thk. Yâsin Muhammed es-Sivvâs, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, Dımaşk tsz.
- Nüveyhid, Adil, *Mu'cemu'l-Müfessirin min Sadri'l-İslâm hatta el-Asri'l-Hadîr*, Thk. Hasan Halid, Müessesetü Nüveyhidu's-Sekafiyye, 1403/1983.
- Râzî, Ebû Abdullâh Fahreddin Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Gayb=et-Tefsiru'l-Fahri'r-Râzî*, Dâru'l-Fikr, Lübnan, 1981.
- Safedî, Selahaddin Halil b. Aybek, *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefâyât*, Thk. Ahmed el-Arnaut, Mustafa Türkî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût, 1420/2000.
- Subhî, Sâlih, *Mebâhis fi Ulumi'l-Kur'ân*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût 1977.
- Subkî, Tâcüddin Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Ali, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübra*, Thk. Mahmûd Muhammed Tânehî, Abdülfettâh Muhammed el-Hulvî, İsâ el-Bâbî el-Halebî Matbaası, Kahire, 1383/1964.
- Suyûtî, Tâcüddin Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Ali, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, Thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetu Vehbe, Kahire 1396/1976.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Medine, 1426.
- Taberî, Ebû Cafer b. Cerîr Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân = Tefsiru't-Taberî*, Thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türki, Dâru'l-Hicr, Kahire, 2001.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2005.
- Ünal, Mehmet, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, Fecr Yay., Ankara, 2005.
- Yâfi'î, Ebû Muhammed Abdullâh b. Es'ad b. Ali el-Yemenî, *Mir'âtü'l-Cinân ve İbretü'l-Yakzân fi Ma'rifeti Havâdisi'z-Zamân*, Dâru'l- Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 1417/1997.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullâh Şihabüddin Yakut b. Abdullâh, *Mu'cemu'l-Buldan*, Dâru's- Sadır, Beyrût, 1955.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl, *Me'âni'l-Kur'ân ve l'râbüh*, Thk. Abdülcélil Abduh Şelebî, Âlemü'l-Kütüb, Beyrût, 1408/1988.

- Zehebî, şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyeru A'lemi'n-Nübelâ*, Thk. şuayb el-Arnaut- Kamil el-Harrat, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1402/1982.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Mektebetü Musab b. Umeyri'l-İslâmiyyeti, 1464/2004.
- Zemařerî, Ebû'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Ahmed, *el-Keşşâf 'an Hâkâiki Ğavâmizi't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil*, Thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyâd, 1998.
- Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Bürhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Mektebetü Dâri't-Türâs, Kahire, tsz.
- Zirikli, Hayreddîn, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li-Eřheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ, mine'l-Arabî ve'l-Musta'ribîn ve'l-Müsteşrikîn*, Dâru İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 2002.